

DE KERKVADERS OVER 'DE DAGEN' IN GENESIS 1

Pieter Gorissen

Het verwijt dat aanhangers van een letterlijke lezing van Genesis 1 vaak aan voorstanders van andere verklaringsmodellen maken, is dat deze groep zich ten onrechte conformeert aan moderne (wetenschappelijke) inzichten. Achter deze aantijging gaat (impliciet) de claim schuil dat de letterlijke lezing de meest 'natuurlijke' en 'orthodoxe' is. In het licht van de kerkgeschiedenis valt dit te bezien. Bovendien kan de vraag gesteld worden hoe onorthodox het is om nieuwe inzichten of een veranderd wereldbeeld van invloed te laten zijn op onze bijbelse hermeneutiek. Als we kijken naar wat kerkvaders en hun rabbijnse voorlopers ons vertellen over de dagen van Genesis 1, blijken ze net als wij kinderen van hun tijd.

VROEGE KERK

In de eerste eeuwen van het christendom wordt niet of nauwelijks verwezen naar de dagen van Genesis 1.¹ Van Jezus en zijn apostelen zijn geen uitspraken over (de betekenis van) de scheppingsdagen bekend. Ook het Nieuwe Testament is spaarzaam met opmerkingen over de 'eerste week'. Alleen in Johannes 5:16-18 en Hebreeën 4:4 wordt er expliciet naar verwezen, maar in beide gevallen gaat het uitsluitend om de betekenis van de zevende dag als rustdag. Wat opvalt aan de geschriften van de vroege kerkvaders is dat men tracht teksten biddend te verstaan, geleid door de Heilige Geest, en binnen het verstaanskader van eigen tijd en cultuur. De letterlijke lezing krijgt meestal de voorkeur, tenzij dit leidt tot (vermeende) tegenstellingen tussen teksten, tot onjuistheden of nonsens. In die gevallen hanteert men diverse zinnebeeldig-geestelijke tekstbenaderingen. Wat dit laatste betreft is de invloed van Philo van Alexandrië (30 v.C.–45 n.C.) duidelijk merkbaar. Voor Philo was de tekst slechts drager van een ware, geestelijke werkelijkheid, die door de allegorese geopenbaard moest worden.

Deze schriftbenadering zien we veelvuldig terug bij kerkvaders als Clemens van Alexandrië (150-215), Origenes (185-254) en andere vertegenwoordigers van de 'Alexandrijnse school'. Origenes sprak in min of meer dezelfde bewoordingen als Philo over de betekenis van de dagen in Genesis 1: 'Ik neem aan dat niemand eraan twijfelt dat deze zaken in figuurlijke zin op een zeker mysterie wijzen, een soort van geschiedenis die niet letterlijk bedoeld is (...). Welke man van enig intellect gelooft dat de eerste, tweede en derde dag, en de avond en morgen kunnen bestaan zonder zon, maan en sterren?'² In reactie op de alexandrijns-allegorische uitlegging pleit de 'Antiocheense school' (vanaf de vierde eeuw) voor een typologische benadering³ die meer rekening houdt met de historische realiteit van de tekst. Wat dit voor de uitleg van Genesis 1 betekende is niet duidelijk. Knijff (1980:20-21) merkt in dit verband wel op dat de grens tussen 'type' en 'allegorie' in de praktijk zeer vloeïend was.

¹ Zie Gunton (1997:18) die aangeeft dat er feitelijk pas sprake is van een scheppingsdoctrine vanaf de tweede eeuw. Lewis (1989:435) stemt hier mee in.

² In: Lewis (1989:439), eigen vertaling.

³ Bij typologie worden personen of gebeurtenissen uit het Oude Testament als 'type' of voorafschaduwung gezien van personen of gebeurtenissen in het Nieuwe Testament.

Augustinus (354-430) voegt zich aanvankelijk in de Alexandrijnse traditie en betoont zich wat Genesis 1 betreft een warm pleitbezorger van de allegorische uitleg. Op latere leeftijd kiest hij echter voor een letterlijk-historische uitleg, omdat hij dacht daarmee de ketterijen van de Manicheeën effectiever te kunnen bestrijden.⁴ Met letterlijk-historisch doelt Augustinus overigens niet op een woordelijke betekenis maar op 'de bedoeling van de auteur' (Taylor, 1982:10). Dit in tegenstelling tot de allegorische of typologische opvatting, waarbij de uitleg vaak door de lezer aan de tekst wordt opgelegd. Tot aan zijn dood werkte Augustinus aan 'De letterlijke betekenis van Genesis'. Hoewel de titel wellicht anders doet vermoeden geeft hij bij de uitleg van Genesis 1 te kennen dat de auteur niet bedoelde te spreken van zes letterlijke scheppingsdagen. Augustinus geloofde dat God alles in één ondeelbaar ogenblik schiep en dat de auteur van Genesis 1 dit vanwege didactische motieven binnen het stramen van de week plaatste. Augustinus gaf hiermee de heersende opinie van zijn tijd weer,⁵ maar er waren ook andere geluiden te horen. Zo pleitte o.a. Basilius de Grote (330-379) voor een (ultra)letterlijke uitleg: 'Als ik het woord gras hoor, neem ik aan dat gras bedoeld is (...). Ik neem dat alles letterlijk (...) laten we het daarom begrijpen zoals het geschreven staat.'⁶

MIDDELEEUWEN

In de Middeleeuwen domineert de zogenaamde 'viervoudige schriftzin' de uitlegging van de Bijbel: de letter leert wat is geschied; de allegorie wat we moeten geloven; de morele zin wat we moeten doen; de anagogie waarnaar we moeten streven.⁷ De wereldbeschouwing van de Middeleeuwer moet daarbij in beschouwing worden genomen: 'De ganse werkelijkheid, die hem omringde, was eigenlijk "allegorisch" en dat "allegorische" was niet "iets anders", dat was de werkelijkheid' (Knijff, 1980:30).⁸ Dit betekent dat de 'allegorische uitlegging' door exegeten uit deze periode als 'letterlijk-historisch' wordt gezien. Lewis (1989:450-452) maakt duidelijk dat de Middeleeuwen vanuit onze moderne optiek gezien zowel aanhangers van een letterlijk-historische als van een zinnebeeldig-geestelijke (meestal allegorische) uitleg van de dagen kent. Thomas van Aquino (1225-1274) laat in zijn *Summa Theologica* zien dat hij tot de eerste groep behoort. In zijn filosofische bespreking van de dagen in Genesis 1 draagt hij ook een 'oplossing' aan voor het probleem van de eerste drie dagen, waar Philo, Origenes en Augustinus mee worstelden: 'In het verslag over de eerste dag wordt alleen melding gemaakt van het onderscheid tussen dag en nacht, wat tot stand kwam door de bekende bewegingen van hemellichamen. Het verdere onderscheid in opeenvolgende dagen, seizoenen en jaren wordt pas vermeld vanaf de vierde dag in de woorden "en dat zij dienen voor seizoenen, dagen en jaren", wat het gevolg is van de specifieke bewegingen [van de hemellichamen].'⁹

In het algemeen kan gesteld worden dat in de Middeleeuwen de kerk bepaalde wat een geldige schriftuitleg was. Om deze 'orthodoxe schriftuitleg' te onderbouwen deed zij veelal een beroep op

---

⁴ Zie Taylor (1982:1-2) en Greene-McCreight (1999:33).

⁵ Zie Ridderbos (1963:10).

⁶ In: Lewis (1989:446), eigen vertaling.

⁷ Naar Knijff (1980:29).

⁸ Dit zien we ook terug bij Augustinus, die ervan uitging dat al het geschapene een verwijzend karakter heeft: 'al het vergankelijke is slechts een gelijkenis' (Knijff, 1980:24). Origenes' keuze voor een allegorische schriftuitleg heeft meer te maken met zijn visie op inspiratie: 'als God in de Bijbel spreekt, dan is het niet goed denkbaar, dat daar ook maar iets zonder zin zou zijn' (Knijff, 1980:16).

⁹ In: Lewis (1989:452), eigen vertaling.

de geschriften van de oude kerkvaders. De typologische en allegorische benadering bleven hierdoor zeer gezaghebbend.

REFORMATIE

Vanaf de Reformatie wordt afstand genomen van de allegorische benadering en de rol van de kerk als hoogste uitleggingsinstantie. De Bijbel heet voortaan haar eigen vertolkster: *sola scriptura*. De letterlijke tekstbetekenis kwam meer op de voorgrond te staan. Luther (1483-1546), die evenwel erg gecharmeerd was van typologische benaderingen, pleit in zijn commentaar op Genesis 1 voor een letterlijke uitleg: 'we gaan ervan uit dat Mozes in letterlijke zin sprak, niet allegorisch of figuurlijk, d.w.z. dat de wereld met al zijn schepselen geschapen werd in zes dagen, zoals het er staat.'¹⁰ Calvijn (1509-1564) sluit hierbij aan: 'Laat ons [...] concluderen dat God zelf een tijdspanne van zes dagen nam, met als doel om zijn werken begrijpelijk te kunnen maken voor de mens'.¹¹ In deze uitleg klinkt duidelijk Calvijns accommodatietheorie door, de idee dat God Zich (in zijn spreken) verlaagt tot een niveau waarop mensen Hem kunnen begrijpen. Voor de dagen in Genesis 1 betekent dit: 'zes dagen werden gebruikt voor de totstandkoming van deze wereld; niet dat God, voor wie een dag is als duizend jaar, die tijd nodig had, maar dit was om ons in staat te stellen na te kunnen denken over zijn werken.'¹²

MODERNE TIJD

Vanaf de zeventiende eeuw verandert de bijbelse hermeneutiek door de opkomst van de natuurwetenschappen ingrijpend. Hoewel ook Augustinus en Calvijn de wetenschap van hun dagen uiterst serieus namen,¹³ stond deze vanaf de moderne tijd niet meer ten dienste van de theologie, maar kwam daar steeds vaker tegenover te staan. De Bijbel wordt niet langer gezien als een boek dat natuurwetenschappelijk relevante data bevat, maar veeleer als een gewoon boek. Het gaat niet meer om Gods Woord dat tegenover de mens staat, maar om woorden van God, waarmee de mens in dialoog is.

Ridderbos (1963:9-12) biedt een overzicht van de posities die moderne exegeten ten opzichte van Genesis 1 innemen: letterlijk, in de zin van 'dagen van 24 uur'; concordistisch, waarbij de dagen als perioden van duizend jaar of langer worden opgevat; literair, waarbij de dagen als tekstuele inkleding van het verhaal worden gezien (kaderopvatting). Hiernaast noemt Ridderbos ook nog een 'grote groep' die in principe de letterlijke uitleg aanhangt, maar zich daaraan evenwel niet gebonden acht. Hij schaaft zichzelf onder de aanhangers van de kaderopvatting, die recent ook navolging heeft gevonden bij o.a. Wenham (1987) en Douma (2004).

BESCHEIDENHEID

Uit het voorgaande blijkt dat de uitleg die de kerkvaders van de dagen in Genesis 1 geven sterk gekleurd wordt door de hermeneutische visie die zij op de Schrift als geheel hadden. En aangezien de geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek leert dat 'iedere tijd zijn gehele levens- en wereldbeschouwelijke bagage inzet om de bijbelse boodschap te verstaan' (De Knijff, 1980:7), hebben we te maken met een veelkleurig palet aan interpretaties. Wij doen er daarom goed aan niet te snel onze visie als de meest 'orthodoxe' of enig juiste te claimen. Luthers waarschuwing

---

¹⁰ In: Pelikan (1985), eigen vertaling.

¹¹ In: King (1975), eigen vertaling.

¹² In: King (1975), eigen vertaling.

¹³ Calvijn gaf zelfs te kennen dat als we iets over de sterren te weten willen komen we niet bij de Bijbel moeten zijn, maar bij sterrenkundigen (King, 1975).

kan ons hierbij behulpzaam zijn: 'Het eerste hoofdstuk is geschreven in de meest eenvoudige bewoordingen; tegelijk bevat het zaken die van het allergrootste belang zijn en zeer moeilijk te begrijpen. Dit is ook de reden, zoals Hiëronymus aangeeft, dat het Hebreeën onder de dertig jaar verboden was dit hoofdstuk te lezen of uit te leggen aan anderen.'¹⁴

AANGEHAALDE LITERATUUR

- Douma, J. 2004. *Genesis*. (Serie: Gaan in het spoor van het Oude Testament). Kampen: Kok.
- Greene-McCreight, K.E. 1999. *Ad litteram: How Augustine, Calvin, and Barth Read the 'Plain Sense' of Genesis 1-3*. New York: Peter Lang Publishing.
- Gunton, C.E. 1997. *The Doctrine of Creation: Essays in Dogmatics, History and Philosophy*. Edinburgh: T. & T. Clark.
- King, J. 1975. *Commentary on Genesis*, Vol. 1 (ch. 1-23) [by John Calvin]. Edinburgh: The Banner of Truth Trust.
- Knijff, H.W. de 1980. *Sleutel en slot: Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek*. Kampen: Kok.
- Lewis, J.P. 1989. The days of creation: an historical survey of interpretation. *Journal of the Evangelical Theological Society* 4:433-355.
- Pelikan, J. 1985. *Lectures on Genesis (chapters 1-5)* [by Martin Luther]. Saint Louis: Concordia Publishing House.
- Ridderbos, N.H. 1963. *Beschouwingen over Genesis I*. Kampen: Kok.
- Taylor, J.H. 1982. *St. Augustine: The Literal Meaning of Genesis*. New York: The Newman Press.
- Wenham, G.J. 1987. *Genesis 1-15*. WBC. Nashville: Thomas Nelson Publishers.

Drs. Pieter Gorissen (1975) studeerde Regionale Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen en Bijbelse en Systematische Theologie aan de Evangelische Theologische Academie te Steenwijk. Momenteel werkt hij als planoloog op een bureau voor stedenbouw en ruimtelijke ordening. Daarnaast volgt hij de Master Missionaire Gemeente aan de Theologische Universiteit Kampen (Broederweg).

Dit artikel verscheen eerder in *Ellips. Tijdschrift over Bijbel en Wetenschap*

---

¹⁴ In: Pelikan (1985), eigen vertaling.